

 Xosé M. Sánchez Sánchez, *Tiempo y viaje en la Compostela medieval. Estudios sobre tiempo, individuo y peregrinación en la Edad Media*, Consorcio de Santiago – Universidade de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela 2024, s. 136.

W odkrywaniu prawideł naukowych wiele zależy od zastosowania przez badacza odpowiedniego „klucza” interpretacyjnego do analizowania danych, podobnie zresztą jak w muzyce, gdzie te same wartości nutowe mogą być jednak odczytywane w odmiennych tonacjach. W refleksji nad pielgrzymowaniem przez długi czas dominował klucz „przestrzenny”: pielgrzyma postrzegano przede wszystkim jako wędrowca zmierzającego do miejsc świętych, nawiedzającego po drodze świątynie i kaplice, czczącego relikwie świętych, a więc poruszającego się w określonej topografii sacrum. Perspektywa ta, choć poznawczo istotna, pomijała jednak szereg innych wymiarów fenomenu wędrówek do sanktuariów.

Dlatego książka Xosé M. Sáncheza Sáncheza, profesora Uniwersytetu w Santiago de Compostela, przez wiele lat będącego kierownikiem sekcji średniowiecznych dokumentów w archiwum katedralnym w Santiago de Compostela, proponuje inny klucz, jakim jest spojrzenie na pielgrzymowanie przez pryzmat „czasu”. Nie chodzi przy tym wyłącznie o czas rozumiany chronologicznie, lecz o kategorię mentalną, liturgiczno-kultyczną i symboliczną, w której zasadnicze znaczenie mają rytuały pielgrzymie w miastach, praktyki pobożnościowe oraz sposoby kultu apostoła Jakuba realizowane zarówno na drodze do jego grobu, jak i w samej Composteli. Autor wprowadza trafne rozróżnienie między „czasem drogi”, który przestaje być jedynie środkiem dotarcia do celu, a od XII wieku podlega procesowi swoistej „liturgizacji”, oraz „czasem miasta”, przeżywanym już w kontekście celu pielgrzymki, jakim jest modlitwa przy grobie Apostoła. To dwa komplementarne, ale jednak różne sposoby przeżywania czasu także przez współczesnego pielgrzyma, który często skupia się jedynie na tym pierwszym.

Istotne pozostaje zatem, aby w tej perspektywie spróbować zrekonstruować „czas pielgrzyma-oranta” w Santiago, które przechowuje relikwie Apostoła. W tym celu Autor sięga do najwcześniejszych świadectw obecności cudzoziemców w Composteli (jak Bretenaldo

„Franco”, wzmiankowany w 971 r., czy anonimowy mnich z Reichenau), odtwarzając stopniowe kształtowanie się doświadczenia pielgrzymiego, możliwego dzięki wsparciu królewskiemu, rozwojowi miasta oraz napływowi rzemieślników i ludności.

Na uwagę zasługuje przy tym metodologia pracy, w której wyraźnie zaznacza się próba rekonstrukcji mentalności zbiorowej poprzez świadectwa pośrednie: narracyjne, normatywne i liturgiczne. Autor świadomie wpisuje się w tradycję badań nad percepcją czasu w średniowieczu (od klasycznych prac Jacquesa Le Goffa), proponując jednak własną systematykę, opartą na analizie wielowarstwowych form doświadczenia kultowego i temporalnego.

Zdaniem Sáncheza, czas pielgrzyma „rozciga się” już od momentu przyjęcia atrybutów pielgrzymich (laski, torby) w ramach rytualnego pożegnania (*benedictio perarum et baculorum*): w ten sposób dokonuje się unifikacja różnych porządków temporalnych, które stają się częścią jego tożsamości. Dlatego książka koncentruje się na sposobie przeżywania kolejnych etapów pielgrzymowania, uczestnictwie pielgrzyma w procesjach ku czci świętych, których grobu nawiedzano w czasie wędrówki do Composteli oraz modlitewnego rytmu drogi, nierzadko powiązanego z pieśniami. Czas bowiem w drodze mierzony jest celem, ku któremu zmierza pielgrzym, a więc modlitwą. Idzie do grobu Apostoła, aby tam się modlić w wielu intencjach.

Dlatego istotnym elementem analizy Sáncheza jest także rekonstrukcja *circuitu ecclesiae* – rytualnej drogi nawiedzania świątyni compostelańskiej u kresu pielgrzymki, a wywodzącej się z rytualnego konsekrowania kościołów. W przypadku Composteli, na podstawie relacji pielgrzymów, autor pokazuje, jak mogła wyglądać taka „wewnętrzna pielgrzymka” w katedrze: wylicza kaplice, które były kolejno nawiedzane przez pielgrzymów, w jaki sposób ukazywano i objaśniano im relikwie przechowywane w katedrze, jakie formy kontaktu z przestrzenią sakralną były praktykowane. Znamienne, że źródła z XV wieku (m.in. *Tombo da Tenza do Hórreo*, relacje z pobytu w Composteli Leóna de Rosmihal de Blana w 1465 r.) dokumentują, że pod koniec średniowiecza pielgrzymom okazywano w katedrze m.in. kapelusz, nóż, którym miał zostać uśmiercony św. Jakub (tekst biblijny dopuszcza zarówno ścięcie mieczem jak ugodzeniem nim Apostoła), oraz jego łaskę pielgrzymią – elementy, które przez kolejne stulecia kształtowały praktykę wizyt w katedrze compostelańskiej.

Rekonstruując zmiany w percepcji czasu, jego konfiguracji w życiu pielgrzyma, Autor zwraca w swojej publikacji znaczną uwagę na przełomowy charakter episkopatu Diego Gelmíreza, pierwszego arcybiskupa Santiago de Compostela, który wyznacza wyraźne „przed” i „po” w dziejach Composteli. Wprowadzane przez niego zmiany architektoniczne w samej bazylice, modyfikacje mauzoleum apostoelskiego, reforma absydy, budowa ołtarza głównego nad *locus sancti Iacobi*, zmiana rytualnego z hiszpańskiego na rzymski oraz powstanie *Codex Calixtinus* tworzą nowy model integracji pielgrzymowania na poziomie liturgicznym, przestrzennym i instytucjonalnym. Do tego dochodzi sprowadzenie licznych relikwii, rozmieszczanych w kaplicach bocznych oraz rosnące znaczenie kaplicy św. Magdaleny, w której, jak wspomina *Historia Compostelana*, sprawowano *missa matutina* dla pielgrzymów.

Na podstawie źródeł autor odtwarza trzy zasadnicze momenty nawiedzenia katedry, tworzące swoistą „paraliturgię” pielgrzymią: nawiedzenie ołtarza głównego jako formę kontaktu z relikwiami apostołskimi (przy braku dostępu do samego grobu św. Jakuba), mszę w kaplicy św. Magdaleny oraz objęcie kamiennej rzeźby Apostoła, praktykowane przypuszczalnie od XIII wieku. Rytuały te, wraz z ich lokalnymi modalnościami (np. znany ryt koronacji praktykowany przez pielgrzymów niemieckich), tworzyły doświadczenie przestrzeni liturgicznej o wyraźnym wymiarze oczyszczającym i formacyjnym.

„Czas miasta” wyznaczany jest natomiast przez rytm *romerías*, krótkich pielgrzymek z okolic Composteli, pobożnościowej „zmiany miejsca” oraz przez kalendarz praktyk religijnych lokalnych społeczności. Autor pokazuje, jak rytm ten regulowany był zarówno przez decyzje kościelne (np. ustalenia biskupa Pedra Suáreza de Dezy z 1200 r.), jak i przez cykl roku liturgicznego oraz zwyczaje agrarne (*rogativas*), tworząc dynamiczny porządek czasowo-religijny, w którym Compostela funkcjonuje jako centrum cyklicznego doświadczenia sacrum.

Siła tej książki nie polega jedynie na nowym odczytaniu znanych danych dotyczących kultu Apostoła, etapów wędrówki pielgrzymów czy ich zwyczajów. Jest to propozycja idąca głębiej: interpretacja pielgrzymki jako doświadczenia czasu – jego sensu, struktury i funkcji integrującej. Czas pozwala zarówno na porządkowanie etapów (wyruszenie – droga – dotarcie do miejsca świętego), jak i na kształtowanie tożsamości pielgrzyma poprzez rytm liturgiczny i spójność doświadczenia. Kumulacja przeżyć, jaka dokonuje się w pielgrzymce, nie jest zwykłym następstwem wydarzeń, lecz domaga się klucza interpretacyjnego, który pozwala je integralnie połączyć. W tym sensie książka prof. Sáncheza należy do tych prac, które pozwalają uchwycić sens i istotę fenomenu pielgrzymowania, podczas gdy inne studia dostarczają niezbędnych szczegółów empirycznych i uzupełnień.